

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Dünya Bankası'nın “Kayıp Halka”sı: Sosyal Sermaye¹

Eda ÜNALAN²

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 14.05.2019

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 11.06.2019

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Dünya Bankası, Kalkınma.

¹ Bu çalışma, 2015 yılında ODTÜ 14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan “Dünya Bankası'nın Sosyal Sermaye Yaklaşımı” başlıklı çalışmanın makaleye çevrilmiş halidir.

² Araştırma Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, eda.unalan@bilecik.edu.tr

Özet

1990’lı yılların başından itibaren kalkınma anlayışı Post-Washington Uzlaşısı ile birlikte, piyasa öncelikli yaklaşımı terk ederek piyasanın sağlıklı bir şekilde işleyişi için kurumların rolüne ağırlık vermiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak kalkınma literatürüne kazandırılan kavramlardan bir tanesi de sosyal sermayedir. Sosyal sermaye kavramını en çok vurgulayan ve bunun üzerine çalışmalar yürüten kurumlardan birisi ise Dünya Bankası olmuştur. Bu çalışmada, Dünya Bankası nezdinde sosyal sermaye kavramı ele alınacak, kavramın literatürde sıklıkla vurgulanan gerekliliği ve öneminin aksine, ağırlıklı olarak Dünya Bankası’nın Sosyal Sermaye Girişimi Çalışma Grubu tarafından hazırlanıp 1998-2001 yılları arasında yayınlanan raporları üzerinden eleştirel bir tartışma yürütülecektir.

Sosyal Sermaye Girişimi’nin hazırladığı raporlarda, “sosyal sermaye” iddialı bir şekilde kalkınmanın kayıp halkası olarak nitelendirilmektedir. Ancak çalışmada, neo-liberal politikaların uygulayıcısı olarak faaliyetlerde bulunan Dünya Bankası’nın sosyal sermayeyi kapitalist sistemin ürettiği sorunların temeline inmeksizin ele aldığı ve bu nedenle kalkınmanın kayıp halkası iddiasının da somut bir karşılığı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

The World Bank's Lost Ring: Social Capital

Abstract

Since the early 1990s, the concept of development, along with the Post-Washington Accord, abandoned the market-priority approach and focused on the role of institutions for the smooth functioning of the market. One consequence of this process is the term of social capital, which is introduced to development studies. One of the institutions that emphasized the term of social capital and carried out studies on it was the World Bank. In this study, the term of social capital will be discussed at the World Bank and contrary to the necessity and importance of the term in the literature, a critical discussion will be conducted on the reports prepared by the World Bank's Social Capital Initiative Working Group and published between 1998-2001.

In the reports prepared by the Social Capital Initiative, social capital is considered assertively the missing link of development. However, in the study, it is concluded that neoliberal policies, which carry out activities as implementers of the Bank, handled social capital without falling into the basis of the problems produced by the capitalist system and therefore the claim of the missing link of development is not realistic.

Key Words: Social Capital, World Bank, Development

1. Giriş

1980’li yıllar neo-liberal iktisat programlarının, Washington Uzlaşısı kararları çerçevesinde, IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla pek çok az gelişmiş ölkere “Yapısal ve İstikrar Uyum Programı” adı altında dayatıldığı yıllar olarak bilinmektedir. Devletin rolünün minimize edilerek, piyasa serbestliğine dayanan bir modelin inşa edilmesi için az gelişmiş ölkelerden beklenenler; kamu harcamalarının azaltılması yoluyla yeniden düzenlenmesi ve mali disiplinin sağlanması, ticaretin ve finansın liberalizasyonu, yabancı doğrudan yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, özelleştirme ve düzenlemelerle rekabetçi piyasaların inşa edilmesi gibi adımlardan oluşmaktadır. Washington Uzlaşısı’nın az gelişmiş ölkelerde yoksulluğun daha da derinleşmesine ve halk ayaklanmalarına yol açan sert uygulamaları pek çok eleştiriye maruz kalmıştır³. Öte yandan, Doğu Asya ekonomilerinin başarılı olması, tartışmaların eksenini piyasaların kendi haline bırakılmasından piyasaların yönetilmesine ve bunu sağlayacak kurumların rolü ve önemine kaydırmıştır (Harriss, 2001: 79). 1990’lı yılların başında yürütölmeye başlanılan bu tartışmalar Washington Uzlaşısından Post-Washington Uzlaşısına geçişin de temelini hazırlamıştır. Ancak Post-Washington Uzlaşısı da özünde Washington Uzlaşısı ile aynı neo-liberal temele dayanmaktadır. Farklı olan yanı ise piyasanın iyi işleyebilmesi için devletin yeniden göreve çağırılmasıdır. Harriss’in ifadesiyle, bu radikal bir yeniden düşünmeden ziyade eski Washington Uzlaşısı’nın genişletilmesidir (Harriss, 2001:81). Post Washington Uzlaşısı’nın bu “geniş” evreni Dünya Bankası nezdinde, kalkınma literatürüne yönetim, sosyal sermaye gibi kavramları dahil etmiş ve bu kavramları sivil toplum, yerelleşme, katılımcılık, şeffaflık, vb. argümanlarla daha şişkin bir hale getirmiştir. Bu çalışmanın amacı dünyada 1990’lı yıllarda başlayan dönüşüm süreci içerisinde Dünya Bankası özelinde, sosyal sermaye kavramını tartışmaktır. Tartışmanın ekseninde ise 1998-2001 yılları arasında Dünya Bankası’nın Sosyal Sermaye Girişimi tarafından yayınlanan çalışma raporları yer almaktadır.

³ Örneğin; 1982 yılında Ekvador’da Dünya Bankası’nın dayatmaları sonucu benzin fiyatları %120 arttı, una verilen sübvansiyon kaldırıldı, sigara, bira ve araba fiyatları zamlandı, toplu taşıma ücretlerine %25 zam yapıldı, bu zamlara karşı ulaşımda, eğitimde ve diğer kesimlerde grevler ve ciddi ayaklanmalar başladı. 1984’te Tunus’ta ekmek ve irmik fiyatlarının ikiye katlanması ülkenin güneyinde ayaklanmaya yol açtı. Ayaklanmalar onlarca insanın ölümüyle, kanlı bir şekilde bastırıldı. 1985’te Bolivya’da yine zamlar sonucu 15 gün süren grev ve gösteriler oldu (Toussaint, 1999:331).

Dünya Bankası’nın sosyal sermaye serüveninin 1990’lı yıllarda Post-Washington süreci ile başlaması çalışmada bu ikili arasındaki ilişkiye biraz daha geniş bir yer vermeyi haklı kılmaktadır. Kalkınmanın sorunlarını piyasa kusurlarına indirgeyen Post-Washington Konsensüsü yaklaşımının meyvesi olan sosyal sermaye kavramının bu sebeple piyasa kusurları ile ilişkisini kurmak da oldukça mümkündür (Fine, 2008:217). Bu yaklaşımın somut halini çalışma raporları içerisinde piyasa kusurlarının ve bunun sosyal sermaye ile ilişkisinin tartışıldığı bölümlerde görmek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde, Dünya Bankası Çalışma Raporları içerisinde yer aldığı haliyle; sosyal sermayenin kamusal mal olma niteliği, dışsallıkları ve asimetrik bilgi sorunu ele alınmaktadır.

Sosyal sermaye, sosyal bilimler içerisinde sosyologlar ya da siyaset bilimciler tarafından sıkça referans verilen bir kavramdır. Ancak Dünya Bankası’nın sosyal sermayeyi kalkınma literatürüne dahil etmesi, hatta kalkınma sürecinde “kayıp halka” olarak ifade etmesi, kavramın iktisatçılar arasında da popüler hale gelmesini tetiklemiştir. Özellikle, Dünya Bankası nezdinde ele alınmış biçimi Fine’ın ifadesiyle toplum bilimlerinin ekonomi tarafından sömürgeleştirilmesinin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Fine,2008:277). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Dünya Bankası’nın sosyal sermaye yaklaşımı, sermayenin sosyal bir olgu olduğunun reddi ve ekonomi-toplum ayrışmasının bir sonucu olarak tanımlanan, ekonomik alanın sosyal alan üzerindeki tahakkümü şeklinde ele alınmaktadır. Bu genel tartışmanın raporlarla ilişkili alt başlıklarını ise sosyal sermayenin bir sermaye olarak tanımlanması ve diğer sermaye türleriyle kurduğu ilişki oluşturmaktadır.

1990’lı yılların ortaları itibariyle Dünya Bankası bünyesinde yeterli sosyal sermayeye sahip olunmasıyla ülkelerdeki yoksulluğun azalması, büyümenin artması, vb. ekonomik sonuçlar arasında pozitif bir korelasyon olduğuna dair pek çok ampirik çalışma yürütülmüştür. Ancak bu çalışmalar, ampirik çalışmalara ve sonuçlarına odaklanmayı değil sosyal sermaye kavramı özelinde Dünya Bankası’nın “yeni” kalkınma anlayışının sosyal bilimler içerisinde hangi noktaya tekabül ettiğini tartışmayı amaçlamaktadır.

Neo-liberal politikaların bir uygulayıcısı olarak var olan Dünya Bankası’nın hem kavramı ele alma biçimi hem de kalkınma sorunlarına kapitalist sistemin kökenine inmeksiz getirdiği çözüm önerileri bir arada düşünüldüğünde; sosyal sermayenin kalkınma sürecinde gerçekten bir “kayıp halka” mı olduğu sorusu tartışmalı hale gelmektedir.

2. Sosyal Sermaye Yaklaşımlarına Genel Bir Bakış: Bourdieu, Putnam ve Coleman

Sosyal sermaye tartışmalarının en çok bilinen üç ismi Bourdieu, Putnam ve Coleman’dır. Bu üç isimden Coleman, rasyonel tercih tarafında, Bourdieu ise tarihsel temelli kültürel teori tarafında yer alan iki sosyal sermaye filozofuyken; Putnam onu sadeleştiren, popülerleştiren bir öncüdür (Harriss, 2001: 22)⁴. Bourdieu, 1986 yılında kaleme aldığı “The Forms of Capital” adlı kitabında sermayeyi ekonomik, kültürel ve sosyal olmak üzere üç forma ayırmaktadır⁵. Bourdieu’nun odak noktası, bu sermaye türlerinin nasıl birbirine dönüştüğü ve sermayenin yeniden üretimi sürecinde bireylerin ve sosyal grupların bu sürece nasıl adapte olduğudur. Bourdieu, sosyal sermayeyi; ortak algı ve bilginin, az ya da fazla kurumsallaşmış ilişkilerin ve sabit bir ağa sahip mevcut ya da potansiyel kaynakların bir toplamı olarak ifade etmektedir (Feldman ve Assaf, 1999: 10). Bu tanımlamasına ek olarak toplumdaki herkesin sosyal sermayeye aynı düzeyde erişemediğinin de altını çizmektedir.

Sosyal sermaye çalışmalarının öncülerinden sayılan Putnam ise 1993 yılında yazdığı “The Prosperous Community — Social Capital and Public Life” adlı makalesinde sosyal sermayeyi “ağlar, normlar, güven ve ortak çıkarlar için koordinasyon ve iş birliğini kolaylaştıran sosyal organizasyonların özellikleri” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Putnam’a göre beşerî ve fiziksel sermaye ile birleşmesi sosyal sermayeyi sağlamlaştırmaktadır (Feldman ve Assaf, 1999:30). Putnam’ın sosyal sermaye literatürüne katkısı kavramsal tartışmalardan çok ampirik çalışmalar ile olmuştur. En çok bilinen çalışmalarından biri 1970 yılında İtalya’nın bölgesel kalkınmasına ilişkin yaptığı ampirik çalışmadır. Bu çalışmada Putnam; sivil katılımı güçlü, aktif toplumsal kuruluşlara sahip bölgeler ile sosyal, kültürel ilişkilerde sivil katılımı zayıf bölgeler arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Putnam’ın çalışmadan çıkardığı sonuca göre; ekonomik etkinlik ve kalkınma için sivil katılımı ve normları içeren sosyal sermaye bir ön koşuldur. Putnam,

⁴ Öte yandan; Dünya Bankası sosyal sermaye çalışmalarında Putnam ve Coleman’a sıkça referans verilmesine karşın Bourdieu yeterince dikkate alınmamaktadır. Bu, Bourdieu’nun, sosyal sermaye çalışmalarında metodolojik bireycilik ve rasyonel tercih yaklaşımını benimseyen Dünya Bankası yaklaşımının dışında konumlanması ile açıklanabilir.

⁵ Ben Fine’in Bourdieu’dan aktarımına göre, sermaye; ekonomik, kültürel ve sosyal-sembolik olarak üçe ayrılmaktadır. Bourdieu’nun ifadesiyle: “sosyal sermaye, grup üyeliğine ve bağlantılara dayanan kaynaklardan meydana gelir. Sembolik sermaye ise, farklı sermaye türlerinin meşruiyet kazandıkları zaman aldıkları biçimdir.

ABD’nin sosyal güven ve toplumsal katılım açısından uğradığı erozyona dikkat çektiği tartışmasında ise; sosyal sermayenin, ideolojik ayrımlar arasında bir köprü kuracağını ve kurulan ortaklığın sosyal açıdan güçlülük yaratacağını vurgulamaktadır (Feldman ve Assaf 1999). Putnam, sosyal sermayeyi toplum içerisindeki yatay ilişkiler olarak ele almaktadır. Ayrıca sosyal sermayenin içeriğine yönelik yaptığı katkılarda sosyal sermayeyi sadece pozitif dışsallık yaratan yönleriyle ele alması dikkat çekici olmuştur.

Coleman, 1988 yılında yayınlanan “Social Capital in the Creation of Human Capital” adlı makalesinde sosyal sermayeyi ekonomi ve sosyoloji ile birlikte anlama çabasında olmuştur. Coleman’a göre sosyal sermaye tek yönlü olmayıp; sahip olduğu pek çok farklı yönleri ile birlikte tanımlanabilecek bir kavramdır. Bu farklı yönler aynı zamanda sosyal yapının unsurlarını oluşturmaktadırlar. Coleman’ın sosyal sermayesi üç farklı biçim almaktadır. Bunlardan birincisi, sosyal çevrenin güvenilirliğine bağlı olan zorunluluklar ve beklentiler; ikincisi, sosyal yapı genelinde bilgi akışının kapasitesi ve üçüncüsü, etkin yaptırımlarla birlikte normların varlığıdır (Feldman ve Assaf, 1999:11). Coleman, ampirik çalışmalarında sosyal sermayeyi açıklamak için beşerî sermayenin oluşumundan faydalanmıştır. Çalışmalarından biri, ABD’deki lise öğrencilerinin başarılı olmaları ve okuldan ayrılma nedenleri üzerinedir. Ölçütü ise; finansal, beşerî ve sosyal sermayedir. Çalışmanın sonucuna göre okuldan ayrılma veya devam etme tercihinde fiziksel ve beşerî sermaye yanında sosyal sermaye düzeyi de önemli bir etkidir. Coleman, iki yıl sonra 1990 yılında yayınlanan “Foundations of Social Theory” adlı kitabında ise sosyolojiyi ekonominin “rasyonel tercih” konseptiyle birleştirerek bireysel, kurumsal ve sosyal davranışlara teorik bir zemin oluşturma çabasını geliştirmiştir. Bu kitabın ana kurgusu sosyal davranışları açıklamada sosyal sermaye analizi yapmaya yöneliktir (Feldman ve Assaf, 1999:12)

Coleman’ı sosyal sermaye yaklaşımında, Putnam’dan ayıran özelliklerinden biri toplumdaki ilişkilere dikey boyut kazandırmasıdır. Sosyal sermaye ilişkileri Putnam’ın belirttiği gibi sadece toplumsal gruplar arasında ortaya çıkmamaktadır. Coleman, yasal çerçeve ve organizasyonda devletin rolüne de dikkat çekmektedir. Sosyal sermayeyi tanımlayan normlar, güven, karşılıklı çıkar gibi kavramların Putnam ya da Coleman’ın teorik zemininde çıkış noktası kişisel çıkar maksimizasyonudur. Sosyal ağlar, bireyci bakış açısının bir sonucu olarak gereklilik kazanmaktadır. Özellikle; Putnam üzerinden sosyal sermaye kavramına yönelik yapılan eleştirilerden en dikkate alınması gerekeni de tarihsizlik anlamına gelen kişisel çıkar

yaklaşımıdır. Örneğin Putnam, İtalya üzerinde yaptığı araştırmada İtalya'nın kuzeyinin, güneyine göre daha gelişmiş olmasını sahip olduğu sosyal sermayeye bağlar; bu iki bölge arasındaki devlet yapısının farklılığına, politik süreçlerine, vb. değinmiştir (Harriss, 2001: 43). Böylesi bir perspektif üzerinden İtalya'nın kuzeyinin daha fazla sosyal sermayeye sahip olduğuna yönelik değerlendirmeler, kuzey bölgesinin güçlü kurumlara sahip olmasının dışında da büyük oranda yetersiz kalmaktadır.

3. Dünya Bankası'nın Gözünden Sosyal Sermaye

Dünya Bankası'nın kalkınma odaklı çabalarına ilişkin sosyal sermaye tartışmalarının Kasım 1998'te başlayan "Sosyal Sermaye E-posta Tartışma Grubu", bir katılımcının anekdotu ile başlamıştır. Amatör olarak sosyal sermaye ile ilgilenen katılımcı, ABD'deki sivil katılım üzerine Clinton'un politik danışmanlığını yapan Bill Galston ile konuşmaya gitmiş ve kendisine sosyal sermayenin kökeni ve gelişimi üzerine tatmin edici bir teori bulunmadığını dile getirmiştir. Bill Galston ise kendisine -kavramın yaslandığı zemin düşünüldüğünde- ironik bir biçimde bugün mevcut sosyal sermayenin çok az olduğunu ve bu durumun daha fazla bireycilikten kaynaklandığını; sosyal sermayenin ise karşılıklı ilişkiye dayandığını ifade etmiştir⁶.

Dünya Bankası'nın 1990'lı yıllarda kalkınma amaçlı desteklediği projelerden birisi olan sosyal sermaye çalışmalarının ilk somut adımı, 1996 yılında çalışmalarına başlanan Social Capital Initiative (SCI) çatısı altında atılmıştır. SCI'nın amaçları üç aşamada tanımlanmıştır; proje etkinlikleri üzerinden sosyal sermayenin etkisini incelemek, dışarıdan desteğin sosyal sermayenin oluşum sürecine olan katkısını ispatlamak ve sosyal sermayenin katkısını ölçmek için kullanılan yöntem ve gözlemlerin geliştirilmesine yardımcı olmak.

SCI tarafından bu amaçlar doğrultusunda, 1998-2001 yılları arasında yirmi dört tane çalışma raporu hazırlanmıştır. 1998 yılı Nisan ayında hazırlanan ilk çalışma raporunda ağırlıklı olarak sosyal sermayenin tanımlanmasına ve SCI'nın tanıtımına yer verilmiştir. Ayrıca bu rapor, Dünya Bankası tarafından hazırlanan 12 farklı projenin de sunumunu yapmıştır. 1998 yılı

⁶

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTTSOCIALCAPITAL/0..contentMDK:20190527~menuPK:408663~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:401015~isCURL:Y.00.html> (Erişim Tarihi: 23.09.2015)

haziran ayında yayınlanan ikinci çalışma raporunda ise; ilk raporda yer alan 12 projenin uygulaması ve sonuçlarına yönelik değerlendirmelere daha kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. SCI'nın diğer raporları da ağırlıklı olarak yukarıda belirtilen konu başlıkları üzerinden ülke uygulamalarına yer vermektedir. Bunun yanında, raporlarda sosyal sermayeye yönelik kavramsal tartışmalar ve sosyal sermayenin ölçülmesi de yer almaktadır. SCI tarafından 2001 yılında yayınlanan son çalışma raporu ise önceki raporlarda yer alan kavramsal tartışmaları bir araya getirmiş ve bu tartışmaları süreç boyunca yürütülen ampirik çalışmalar ile desteklemiştir. Dünya Bankası'nın süreç boyunca fon sağladığı sosyal sermaye projeleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Collier, 2001: 2):

1. Collective Action for Conserving and Development Watersheds in Rajasthan, India (Anirudh Krishna and Norman Uphoff).
2. Social Capital and the Firm: The Case of Agricultural Traders in Madagascar (Marcel Fafchamps and Bart Minten).
3. Trust and Social Cohesion in the Provision of Agricultural Extension in Mali (Catherine Reid and Lawrence Salmen).
4. The Role of Social Capital in Determining the Effectiveness of Community-based Water Projects in Central Java, Indonesia (Jonathan Isham and Satu Kahkonen)
5. Social Capital and Solid Waste Management: The Case of Dhaka, Bangladesh (Sheoli Pargal, Mainul Hug and Daniel Gilligan)
6. Social Capital Networks and Household Welfare in Russia (Richard Rose)
7. Building Social Capital through Assistance to Women's Groups and Primary Schools in Kenya (Mary Kay Gugerty and Michael Kremer)
8. Induced Social Capital and Federations of the Rural Poor in the Andes (Antony Bebbington and Thomas Carroll)
9. The Relevance of Social Capital for Community-based Development: The Case of Coal Mining Areas in Orissa, India (Enrique Pantoja)
10. Social Capital and Violent Conflict: Case Studies from Cambodia and Rwanda (Nat Colletta and Michelle Cullen)
11. Ethnicity, Capital Formation and Conflict in Africa (Robert Bates)
12. Cross-cultural Measures of Social Capital: The Social Capital Assessment Tool (Anirudh Krishna and Elizabeth Shrader)

Sosyal sermaye yaklaşımında teorik zemin olarak Putnam ve Coleman’a yaslanan Dünya Bankası’nın sosyal sermaye temalı sayfasında yer verdiği açıklamalara göre; sosyal sermaye, bir toplumun sosyal etkileşimlerini şekillendiren kurumlar, ilişkiler ve normlara işaret eder. Artan kanıtlar ekonomik zenginleşme ve sürdürülebilir kalkınmada toplumdaki sosyal uyumun önemini göstermektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye, sadece toplumun dayanağını oluşturan kurumların toplamı değil; aynı zamanda onları bir arada tutan bir zamktır⁷.

Dünya Bankası’nın 1998 tarihli “Social Capital: The Missing Link?” başlıklı Sosyal Sermaye Girişimi Çalışma Raporu içerisinde Grootaert, ekonomik kalkınma ve büyümenin temelini doğal sermaye, fiziksel sermaye ve beşeri sermaye dayandırır; özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda beşeri sermayenin artan önemine dikkat çekmektedir. Ancak buna ek olarak; ekonomik büyüme sürecinde bugüne kadar sadece sermayenin bu üç türünün fark edildiğini vurgulamakta ve sosyal sermayeyi bu üçlemenin kayıp halkası olarak ilan etmektedir. Çalışma Raporları’nın kaleme alındığı 1990’lı yılların Dünya Bankası’nın sosyal sermayeyle henüz tanıştığı yıllar olduğunu hatırladığında Grootaert’in bu iddialı ilanından sonra kavram üzerine henüz bir ortaklığın oluşturulamadığı, bunun için ampirik çalışmaların yürütüldüğü ve ekonomik büyüme üzerindeki sonuçlarının analiz edildiği yönündeki uyarısı da anlam kazanmaktadır.

Kalkınma sürecini tarihsel gelişimi ile birlikte ele aldığı bir yazısında Thorbecke, sosyal sermayenin Dünya Bankası tarafından kurgulanış biçimini şu şekilde ifade etmiştir:

“Sosyal sermaye, beşeri sermayeyi tamamlayacak bir kavram olarak tasarlanmıştır. Eğer bireyler toplumsal olarak dışlanır, marjinalleştirilir veya sistematik olarak ayrımcılığa maruz kalırsa, dışında bırakıldıkları (sosyal) ağların desteğine güvenemezler. Alternatif olarak, bir grup organizasyonuna üyelik çeşitli biçimler alabilen faydaları (örneğin, kayıt dışı kredi edinme, iş aramada yardım) beraberinde getirmektedir. Yoksulluk tuzağından kurtulmak için bir araç olarak yoksul hane halklarının sosyal sermaye elde etmesi özellikle önemlidir” (Thorbecke, 2009:153).

7

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTTSOCIALCAPITAL/0,,contentMDK:20185164~menuPK:418217~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:401015,00.html>
(Erişim Tarihi: 10.09.2015)

Dünya Bankası, genel bir sosyal sermaye tanımı yaptıktan sonra, kavramı yatay, dikey ve kurumsal ilişkiler bağlamında ele almaktadır. Öncelikle; toplumdaki bireyler arasında, sosyal ağlar ve normlardan oluşan, toplumun verimliliğini ve refahını arttıran yatay ilişkiler bulunmaktadır. Daha sonra ise bu yatay ilişkileri bir ileri noktaya taşıyan dikey ilişkiler söz konusudur. Yatay ilişkilerde, toplumdaki bireylerin ortak bir kimliği ve amacı vardır. Ancak, toplumdaki bireyler; inanç, etnik kimlik, sosyo-ekonomik durum, vb. farklılıklarla ayrılmaktadır. Dolayısıyla yatay ilişkiler, bu farklılıkları dikkate alarak toplumdaki bireyler arasında bir "köprü" işlevi görmeyi amaçlamaktadır. Son olarak değinilen kurumsal ilişkilerde ise; toplumun sosyal yapısının ve normların şekillenmesinde önemli bir role sahip olan sosyal sermaye, sosyal ve politik bağlamda ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda; devlet, politik rejim, hukuk sistemi, vb. kurumsal ilişkilerin ve yapıların önemine vurgu yapılmaktadır. Dünya Bankası'na göre sosyal sermayenin varlığını gösteren durumlar; Doğu Asya ekonomilerinin yüksek büyüme rakamları, sanayi ve devlet ortaklığında bilgi paylaşımı, sermaye, teknoloji ve insan yatırımdır. Dünya Bankası'nın sosyal sermaye ile ilişkilendirdiği konu başlıkları şunlardır: suç/şiddet, ekonomi/ticaret, eğitim, çevre, finans, sağlık, beslenme/nüfus, bilgi teknolojisi, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik kalkınma, kırsal kalkınma, kentsel kalkınma ve su arzı/sanitasyonu.

4. Piyasa Başarısızlıkları ve Sosyal Sermaye

SCI çalışma raporlarında, sosyal sermaye ve piyasa başarısızlığı ilişkisi, sosyal sermayenin kamu malı olma özelliği, pozitif ya da negatif dışsallık yaratabilmesi ve asimetric bilgi yönünden ele alınmıştır.

Sosyal sermaye, tüketiminden hiçbir bireyin dışlanamaması ve toplumdaki her bir birey tarafından kısıtlanmaksızın rekabete girmeden kullanılabilir olması nedeniyle kamu malı özelliklerine sahip olan bir toplumsal maldır (Altay, 2007:345-346). Dünya Bankası'na göre de sosyal sermayenin bireysel değil grup ilişkileri tarafından ortaya çıkan rolü ve fiyatlandırılmaması onun kamu malı özelliğine bir kanıttır (Grootaert, 1998). Sosyal sermaye, bir kamu malı olarak kabul edilip değerlendirilecek olursa; ortaya bu sefer bedavacılık problemi çıkmaktadır. Ancak bu duruma da Dünya Bankası'nın perspektifinden bakıldığında; sosyal

sermayenin artırılması insanlar arasındaki güven duygusunu geliştirerek, oportünistik davranışları azaltacak; böylece, bedavacılık problemini ortadan kaldıracaktır.

Sosyal sermaye ile ilişkili olarak en sık gönderme yapılan piyasa başarısızlığı dışsallıklardır. Collier'e göre; sosyal sermayenin daima dışsallık içermesi, sosyal sermayeyi karakterize eden üç durumdan biridir (Collier, 1998). Putnam, sosyal sermaye yoluyla ortaya çıkan dışsallığı tek yönlü bir biçimde, sadece pozitif dışsallık olarak ele almıştır. Putnam'ın amatör koro örneği, yaklaşımını anlamayı kolaylaştıracaktır. Öncelikle, amatör koro içerisinde yer alan üyeler arasında yatay bir ilişki söz konusudur. Koroda şarkı söyleyen tek bir kişinin olmamasından dolayı koordinasyon ihtiyacının üstesinden gelmek gerekecektir. Putnam'a göre amatör koro içerisinde koristler kaçınılmaz bir şekilde birbirine güvenir. Bu sebepten dolayı, oportünistik davranışlardaki azalma işlem maliyetlerini de azaltacaktır. Amatör koronun dışsallık etkisi güven olarak ortaya çıkar. Putnam'a göre amatör koro üç yolla dışsallık üretir; diğer potansiyel üyelerin de koroya katılım kararı almasıyla, diğer amaçlar için de tekrar edecek sosyal ilişkilerde güvenin oluşmasıyla ve güven ilişkisinin genelleşerek diğer üye olmayanlara da yansmasıyla. Ancak Putnam'ın örneği kişiler arasındaki güvenin nasıl genelleşerek bir sosyal dayanışmaya evrileceği yönünde yeterli bir açıklama sunmamaktadır (Harriss, 2001: 42).

SCI'nın son yayınladığı çalışma raporunda sosyal sermayenin pozitif dışsallıklar dışında mafya örneğinde olduğu gibi negatif dışsallıklar da yaratabileceği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, sosyal sermayenin topluluğun üyelerine fayda sağlayacağı kabul edilmekle birlikte, üye olmayanlara ya da daha geniş bir bileşimine fayda sağlamak zorunda olmadığı belirtilmektedir. Burada bahsedilen fayda kavramının anti tezine ya da negatif yönüne mafyatik ilişkiler, çıkar gruplarının birbirini kayırması, vb. örnekler verilebilir.

Çalışma raporlarının dördüncüsünde Collier, sosyal sermayenin ekonomik açıdan faydalı olduğunu belirttikten sonra üç türde dışsallık meydana getirdiğini söylemektedir. Buna göre sosyal sermaye, diğerlerinin davranışları hakkında bilgi aktarımı sağlayarak oportünizmi azaltır. Teknoloji ve piyasa hakkında bilgi aktarımını sağlar ve bu bilgiden kaynaklı piyasa başarısızlığı azalır. Son olarak ise, bedavacılık problemini azaltır ve kolektif faaliyetlere olanak tanır (Collier, 1998).

Sosyal sermayenin artırılmasının asimetrik bilgi problemini ortadan kaldırabileceğine yönelik bir yaklaşım da söz konusudur. Bu konuya ilişkin Dünya Bankası’nın çalışma raporlarında Posner tarafından 1980 yılında yapılan bir çalışmaya referans verilmektedir. Posner, çalışmasında köylerin ve akraba gruplarının diğer gruplar hakkında bilgi sağlamada etkin bir rolü olduğunu göstermektedir. Çünkü bu grupların çevresel gözlem gücü yüksektir ve bu da asimetrik bilgi probleminin üstesinden gelebilmektedir. Collier ve Gunning ise ahlaki tehlike sorununu Afrika ekonomisi üzerinden tartışmıştır.

Dünya Bankası, Madagaskar üzerine yayınladığı çalışmada ise daha geniş bir şekilde tarım tüccarlarının karşı karşıya olduğu eksik bilgi ve asimetrik bilgi problemlerini tartışmaktadır. Etkin bilgi servislerinin yokluğunda sosyal sermayenin bir çözüm olabileceği öne sürülmekte, öte yandan sosyal sermayenin işlem maliyetlerini azaltıcı etkisi de bu sorunla birlikte ele alınmaktadır. Bulunan kanıtlara göre kredi sağlanması konusunda tüccarlar daha güven verici davranışlar sergilemektedirler. Sonuç olarak tüccarlar arasındaki ilişkiler cesaretlendirilirse sosyal sermayeyi arttırarak işlem maliyetlerini azaltması söz konusu olabilmektedir (Fafchamps ve Minten, 1999).

5. Sermayenin Sosyalleşmesi ya da “Sosyal Sermayeleşmesi”⁸

Dünya Bankası’nın sosyal sermayeye ilişkin dördüncü çalışma raporunda sosyal sermaye başlığı altında sosyal ne olduğuna ve sosyal sermayenin neden sermayenin bir türü olduğuna ilişkin bir tartışma yürütülmektedir. Rapora göre; sosyal etkileşim, piyasanın aracı olmadığı bir ekonomik etki yaratmaktadır. Bu ekonomik etki; sosyal etkileşimin birincil amacı olmasa dahi beklenmedik bir şekilde ortaya çıkar. Dolayısıyla dışsal bir etki yaratan sosyal etkileşim nedeniyle sosyal sermayeye, sosyallik özelliği bahşedilmiştir (Collier, 1998). Sosyal ve sermaye kavramları birbirinden ayrıştırıldığında görülmektedir ki; sermayenin toplumsal bir olgu olduğu reddedilmekte ve bunun önüne sosyal vurgusunun eklenmesi ile birlikte raporda da belirtildiği gibi piyasa dışı ekonomik sonuçlar yaratmak mümkün olabilmektedir.

Raporlarda sosyal sermayenin sermaye olarak ifade edilmesinde tam anlamıyla bir netlik olmamakla birlikte; diğer sermaye türleri ile ilişkisi ele alınmakta ve bunların türlerini –

⁸ Sosyal sermayeleşmesi ifadesi, Metin Özüğurlu’nun “Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu” başlıklı makalesinden alınmıştır (Özüğurlu, Metin (2006), “Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu”, *Mülkiye Dergisi*, cilt no:27, sayı:239, 59-74).

özellikle beşeri sermaye- tamamlayıcı misyonuna vurgu yapılmaktadır. Buna göre sosyal sermayenin diğer sermaye türlerine benzeyen özellikleri; üretiminin maliyetsiz olmaması, yatırım, zaman ve çaba gerektirmesi olarak sıralanmakta ve maliyetin daima para olarak tanımlanmaması gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında sosyal sermaye, fiziksel sermayeye benzememekte ancak tıpkı beşeri sermaye gibi kullanıldıkça birikmektedir (Grootaert ve Bastelaer, 2001). Sosyal sermayenin, sermaye niteliğine ilişkin tartışmalarının ana eksenini beşeri sermaye ve sosyal sermaye bağlantısı üzerinden sürdürülmektedir. Sosyal sermaye de, beşeri sermaye ile aynı doğrultuda kalkınma sürecinde girdi ve çıktı olarak ifade edilebilir. Bu iki sermaye türü arasındaki ilişki; tüketim ve yatırım konusunda benzeşse de farklılaştığı durumlar da söz konusudur. Bu duruma örnek olarak eğitim verilmektedir. Beşeri sermaye kapsamında değerlendirilen eğitimin bireysel bir yönü vardır. Ancak sosyal sermayenin ortaya çıkabilmesi için grup ilişkileri ya da ortaklıkları gerekir (Collier, 1998).

Bu raporlarda da görüldüğü üzere Dünya Bankası; sosyal sermaye yaklaşımında, sermayeyi toplumsal faktörden ayırarak ele almaktadır. Ana akım iktisat yaklaşımını temsil eden bu ele alış tarzında genel anlamıyla sermaye; toplumsal bağlarından kopuk, tarihsiz bir niteliğe sahiptir.

"Kendini şeyler içinde ortaya koyan belirli bir toplumsal üretim ilişkisini, o şeylerin kendilerinin aynı doğa özelliği olarak alan bu çılgınlık, rastgele bir iktisat el kitabını açıp da hemen ilk sayfada, üretim sürecinin öğelerinin, en genel biçimlerine indirgenildiğinde toprak, sermaye ve emek olduğunu okuduğumuzda suratımıza çarpılır. Pekâlâ, şöyle de denilebilirdi: toprak mülkiyeti, bıçaklar, makaslar, masuralar, pamuk, buğday, kısacası emek malzemesi ve emek araçları ve-ücretli emek. Bir yanda, belirli bir tarihi gelişme aşamasında sahip oldukları özgül toplumsal karakterlerle birbirine karıştırılmış olarak emek sürecinin öğelerini sayıyoruz; öbür yanda ise, emek sürecinin, bütün belirli toplumsal biçimlerinden bağımsız olarak, genellikle insan ile doğa arasındaki öncesiz ve sonrasız bir süreç olarak edindiği bir öğeyi buraya katıyoruz. (...) İş, insani varoluşun öncesiz sonrasız bir doğal koşuludur. Emek süreci, yaratıcı faaliyeti anında görüldüğü şekliyle işin kendisinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla emek sürecinin genel uğrakları her türlü belirli toplumsal gelişmeden bağımsızdır. Bir bölümü geçmişte harcanmış emeğin ürünleri olan emek araçları ve emek malzemesi, bütün devirlerde ve bütün koşullarda kendilerine düşen rolü her emek sürecinde oynar. (...) Bu yoldan, sermayenin öncesiz sonrasız doğal zorunluluğun kanıtlanması amaçlanmışken tersine onun

belirli bir tarihi gelişme aşaması için zorunluluğu bile olumsuzlanmış olur; çünkü sermayenin emek malzemesi ve emek araçlarından başka bir şey olmadığı ya da emek sürecinin nesnel öğelerinin doğaları gereği sermaye olduğu iddiasının karşısına haklı olarak şu yanıt çıkacaktır: Demek sermayecilere değil, sermayeye gerek varmış ya da sermaye, kitleleri kafeslemek için uydurulmuş bir addan başka bir şey değilmiş" (Marx,2012:763-764).

Dünya Bankası; sosyal sermaye yaklaşımını, sosyal sermayenin diğer sermaye türleriyle; üretiminin maliyetsiz olmaması, yatırım, zaman ve çaba gerektirmesi açısından benzerliğini kurarak, yukarıda Marx'tan uzun bir alıntıyla aktarılmaya çalışılan, emek sürecinin nesnel öğelerine dönüşen öncesiz ve sonrasız bir sermaye tanımlaması içerisine yerleştirmektedir. Marx'a göre;

"Sermaye, ancak üretim ve geçim araçları sahibinin, özgür işçiyi piyasada kendi emek gücünün satıcısı olarak karşısında bulunduğu durumda doğar; ve bu tek tarihsel koşul bir dünya tarihini kapsar. Sermaye, bundan ötürü, başından itibaren, toplumsal üretim sürecinin yeni bir çağını ilan eder" (Marx, 2010:172).

Sermayenin ayrıca sosyal kavramıyla nitelenmesi; ana akımın sermaye yaklaşımı açısından tutarlı görünse de Marx'ın yaklaşımından hareketle sermayeyi kavradığımızda; sermayenin toplumsallığı ve tarihselliği içinde barındıran niteliği dolayısıyla, eklektik bir hale bürünmektedir. Dünya Bankası'nın ısrarla "sosyal"i vurgulamasını ve bunun için çeşitli araçlar öne sürmesini yukarıda tartışılan, neo-liberalizmden ve daha spesifik olarak Post-Washington sürecinden bağımsız bir şekilde ele almak mümkün değildir. Zira özellikle 1980 sonrası neo-liberal yaklaşımın üstünlük kazanması ile birlikte iktisat ve toplum arasındaki bağların koparılması ve iktisadi alanın teknokrat bir zihniyete teslim edilmesi topluma dair algılayışı da örgütlü bağlarından kopartarak bireyciliğe mahkûm edilmiştir. Bu gerçekliğin en sert yaşandığı 1980'li yılların faturası ise; ekonomik krizler, yoksulluğun derinleşmesi, gelir dağılımındaki ciddi bozulmalar, vb. biçiminde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, sermaye birikim rejiminin ihtiyaçları, piyasanın toplum üzerindeki tahribatını dengeleyecek piyasa dışı ağlar yaratılmasını zorunlu kılmıştır. Egemen konjonktür ve bunun uzantısı olan Dünya Bankası açısından sosyal sermaye, Dünya Bankası'nın sosyal sermaye tanımlamasında da geçtiği gibi güven ilişkisi, normlar, ağlar, vb. kavramlar aracılığıyla iktisadi alanı "toplumsallaştırarak" bu ihtiyacı karşılama amacı gütmektedir. Sonuç olarak; kavramın arka planında yatan sosyal ve sermaye

algısı ana akım yaklaşımın argümanları ile düşünöldüğünde anlaşılabilir olmakla birlikte eleştirel bakış açısı arka planda kalan gerçekleri ortaya koymaktadır.

6. Sonuç

Bu çalışmada, son yirmi yıllık dönemde Dünya Bankası literatüründe önemli bir yer teşkil eden sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının bir uzantısı olarak sosyal sermaye yaklaşımı, Dünya Bankası’nın gözünden aktarılmaya çalışılırken; aynı zamanda kavramın hangi ihtiyaca yönelik olarak gündeme geldiği ve arka planda neyi ifade ettiğı tartışılmaya çalışılmıştır.

Sosyal bilimlerin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında 19. yy. öncesi zaman diliminde sosyal bilimlerin henüz dallara ayrışıp “uzmanlaşma” sürecinin hayata geçmediğı, çok disiplinli bir yapı göze çarpmaktadır. Ancak bu dönemden sonra her disiplinin kendi alanına çekilmesi sürecinden iktisat da nasibini almıştır. Dolayısıyla, farklı disiplinlerin kendi alanında uzmanlaşması aynı zamanda teknikleşmesi; iktisat alanından örneklendirildiğinde, politik iktisadın yerini sadece iktisada terk etmesi sonucunu doğurmuştur. Sosyal bilim alanındaki bu tarihsel dönüşüm süreci aynı zamanda kapitalizmin de piyasa ile imtihanıyla paralel bir şekilde ilerlemektedir. Sosyal bilim dallarının yalnızlaştırılması ve bunun daha da ötesinde kapitalizmin piyasa odaklı yaklaşımı, iktisadın diğer sosyal bilim alanları üzerinde kurduğı tahakküm yoluyla kurumsallaşan bir sürece evrilmektedir. Polanyi’nin sözleriyle ifade edilecek olursa; “ekonomi toplumsal ilişkiler içine yerleşecek yerde, sosyal ilişkiler ekonomik sistemin içine yerleşmeye başlamıştır” (Polanyi,2011:101). Ekonomik sistemin içine yerleşen sosyal ilişkilerin bir yansıması da bu çalışmada ele alındığı üzere sosyal sermayedir.

Tüm soru işaretleri bir kenara bırakılarak; en başa tekrar dönölüp şu soru sorulabilir: Dünya Bankası’nın çizdiği çerçeve içerisinde sosyal sermaye, kalkınma sürecinde gerçekten olumlu bir sonuç yaratabilir mi?

Dünya Bankası’nın kalkınma yaklaşımının felsefi temeli, yansımasını Britanya’nın hegemon olduğu dönemde izlenecek yolun başkaları için de evrensel bir model oluşturmasında bulan, evrenselleştirici düşünceye dayanmaktadır ve bu ideoloji 20. yy’de ABD, Britanya’nın hegemonik rolünü üstlendiğinde de kolay bir şekilde kabul edilmiştir (Wallerstein, 2013:197).

Dolayısıyla, bu bakış açısından hareketle; Dünya Bankası içerisinde söz sahibi olan gelişmiş ülkeler ile bu güçlerin kalkınma rotasında yer alan az gelişmiş ülkeler arasında eşitsiz bir ilişki ve bağımlılık söz konusudur. Öte yandan, Dünya Bankası'nın kalkınma yaklaşımının dayandığı evrenselleştirici düşünce az gelişmiş ülkelerin özgünlüklerini yok sayarak bu ülkelere tek bir model dayatmaktadır. Az gelişmişliğe sosyal sermayenin artırılmasıyla bulunan çözüm, bu ülkelerdeki yoksulluk, bağımlılık, gelir dağılımı adaletsizliği, vb. sonuçları yaratan temel meselelerin kökenine inmeksiz yüzeysele kalacaktır. Diğer taraftan; yukarıda da vurgulanan, sosyal ve sermaye kavramlarının bir araya getirilmesiyle yaratılan bu sihirli sözcüğün, sermayenin toplumsal niteliğini bir kenara bırakmasıyla düştüğü eklektik durum ve piyasa eksenine yerleştirilerek ele alınmasının kalkınma sürecinde olumlu bir sonuç yaratabileceği konusunda ciddi şüpheler bulunmaktadır.

Kaynakça

Altay, A., 2007. Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi. *Ege Akademik Bakış*,7(1), 337-362

Collier, P., 1998. *Social Capital and Poverty*. World Bank

Fafchamps M. ve Minten B., 1999. *Social Capital and the Firm: Evidence from Agricultural Trade*. World Bank

Feldman, R. Tine ve Assaf, S., 1999. *Social Capital: Conceptual Frameworks and Empirical Evidence*. World Bank

Fine, B., 2008. *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı*. İstanbul: Yordam Kitap

Grootaert, C., 1998. *Social Capital: the Missing Link?*. World Bank

Grootaert, C. ve Bastelaer T. 2001. *Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings and Recommendation from the Social Capital Initiative*. World Bank

Harriss, J., 2001. *Depoliticizing Development: The World Bank and Social Capital*. New Delhi: Leftword Books

World Bank., 2015.
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTSOCIALCAPITAL/0,,contentMDK:20185164~menuPK:418217~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:401015,00.html> (Erişim Tarihi: 23.09.2015)

World Bank., 2015.
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTSOCIALCAPITAL/0,,contentMDK:20190527~menuPK:408663~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:401015~isCURL:Y,00.html> (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

Marx, K., 2012. *Kapital 1*. İstanbul: Yordam Kitap

Özüğurlu, M., 2006. Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu. *Mülkiye Dergisi*, cilt no:27, sayı:239, 59-74

Polanyi, K., 2011. *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları

Social Capital Initiative Working Paper 1., 1998. *The Initiative on Defining, Monitoring and Measuring Social Capital: Overview and Program Description*. World Bank

Thorbecke, E., 2007. Kalkınma Doktrininin Evrimi, 1950-2005. der. Fikret Şenses, *Neo liberalizm, Küreselleşme ve Kalkınma* İstanbul: İletişim Yayınları, 123-175

Toussaint, E., 1999. *Ya Paranı Ya Canını Dünya Bankası ve IMF'nin Üçüncü Dünya Politikaları*. İstanbul: Yazın Yayıncılık

Wallerstein, I., 2013. *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*. İstanbul: bgst Yayınları